

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT BİR TÜRKÇE KUR'AN MEAL TEFSİRİ

Şahin KÖKTÜRK

Kur'an tercüme ve tefsirleri Eski Anadolu Türkçesinin tarihî seyrini takip etmek açısından çok önemlidir. Halka dini anlatmak için yazılan bu eserlerde yöre halkının dili ve ağız yapısı kendisini açıkça gösterir. Ayrıca mukaddes bir eserle ilgili olması dolayısıyla bu tür eserlerin gerek yazılmalarına gerekse istinsahlarına çok daha fazla itina gösterilmiştir. Bu eserlerin bir başka önemli özelliği de Dede Korkut Hikâyeleri tarzındaki ifadeler; çeşitli menkıbe, hikâyeleşmiş kıssa, masal gibi anlatılar; halk ağzındaki deyim, atasözü ve diğer kalıplaşmış sözler açısından zengin olmalarıdır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılmış Kur'an'ın Türkçeye tercüme haklarında A. Topaloğlu'nun; "XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi"¹ adlı kapsamlı çalışmasında geniş bilgi verilmektedir. Buna göre; ilk Kur'an tercüme meleri başlıca iki kısma ayrılır: Tefsirli tercüme meler, "satur-arası" tercüme meler.

Kur'an-ı Kerim'in Anadolu Türkçesine ilk tercümesi, Selçuklular devletinin dağılışımdan sonra kurulan beylikler devrinde başlamıştır. Bu ilk tercüme meler, "satur-arası" kelime kelime tercümeden ziyade, tefsirli tercüme şeklinde yazılmışlardır. Bunlar umumiyetle kısa bazı surelerin tefsirleridir. Fatıha, Yasin, Tebareke ve İhlas sûrelerinin tefsirleri gibi. Bu kısa sure tefsir nüshalarının bugün bilinen en eskisi, Burdur kitaplığında 1234 numarada kayıtlıdır. Bu tefsir, 826/1422 tarihinde istinsah edilmiştir. (Burada hemen belirtelim ki, elimizdeki eser, bu gruba dahil edilebilir. Kelime kadrosu, ifade tarzı bu eseri XV. asır ve öncesine götürecektir niteliktedir.)

Tefsirli tercüme melerde Arapça kelimenin bir Türkçe kelime ile karşılanmasımdan ziyade, bütün bir âyetin uzun cümlelerle açıklanması göz önünde tutulmuştur. Bu şekildeki tercüme melerde Türkçe kelimenin hangi Arapça kelimeye tekabül ettiğini tayin etmek zordur. (Elimizdeki eserin özellikleri bu bilgilerle paralellik arz etmektedir.)

¹ Topaloğlu, Ahmet; Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, Kültür Bakanlığı Yay., İst. 1976.

Anadolu'da Türkçe büyük tefsir ve tercüme faaliyetine ise, elde mevcut en eski nüshalara göre, Osmanlı devletinin kuruluşundan bir asır sonra, yani XIV. yüzyılın sonlarında başlanmış olduğu tahmin edilmektedir. Bu faaliyet iki kademedede ilerlemiştir.

a. Kur'an'ın uzun tefsirlerle Türkçeye çevrilmesi: Bu tefsirlerin çoğu, Ebulleys es Semerkandî'nin (ö: 383/993) tefsiri esas alınarak yapılmış veya onun aynen tercümesidir. Bu tefsirli tercümelerde, bir Arapça kelimenin tek bir kelime ile karşılanmasından ziyade bütün bir ayetin uzun cümlelerle açıklanması esas alınmıştır.

Semerkandî tefsirini tercüme edenler, İbni Arapşah (ö: 854/1450) ile Musa el İznikî (ö:833/1430)'dir. Ayrıca müellifi meçhul Cevahir-ül-Asdaf tefsiri vardır. Her üç tefsir aynı kaynağa dayandıkları için birbirine çok benzemekte, hatta bazen bunları ayırt etmek bile mümkün olmamaktadır. Cevahir-ül-Asdaf üzerinde çalışan Prof. Zajaczkowski'nin tahminine göre bu eser 1404 yılında yazılmıştır.

b. Kur'an'ın "satır-arası" kelime kelime tercümelemleri.

İki sahanın ilgisi hususunda çalışmalar yeterli olmadığından ilmî bir kanaate varmak mümkün değildir. Bununla beraber "satır-arası" kelime kelime tercüme geleneğinin Orta Asya'dan geldiği kuvvetli bir ihtimal olarak ileriye sürülebilir.

Kur'an, bir bütün olarak önce, X. asrın ikinci yarısında Farsçaya çevrilmiştir. İlk Türkçe tercümenin de bu "satır-arası" Farsça tercümeyle örnek olarak aynı yıllarda veya bir müddet sonra yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Anadolu sahasında "Kur'an'ın bütün hâlinde tercüme edilmesi"ne XIV. yüzyılın sonlarında başlanmış olmalıdır. Bugün çeşitli kütüphanelerde 100'ü aşkın "satır-arası" Kur'an tercümesi nüshası bulunmaktadır.

Türkçe Kur'an tercümelemleri Türk dili tarihi için mühim eserler arasında yer alır. Aynı ayrı yerlerde ve muhtelif zamanlarda yapılan bu tercümelemlerin dil çalışmaları yönünden büyük ehemmiyet taşıdığı kabul edilmektedir. Mukaddes bir eserle ilgili olmaları dolayısı ile gerek yazılmalarına gerek istinsahlarına başka eserlere nispetle çok daha fazla itina gösterilmiştir.

Kur'an tercümelemleri, yapılacak gramer araştırmaları, lügat çalışmaları ve semantik incelemeler için mühim kaynaklar ve vesikalardır. Bilhassa satır-arası tercümelerde mevcut Türkçe kelimelerin o devirdeki manalarını, Arapçaları yardımıyla doğru olarak tespit etmek mümkün olmaktadır. Arapça kelimelerin türlü nüshalarda, muhit ve şive farkına göre değişik şekillerde tercüme edilmesi ise, mukayeseli lügat çalışmaları ve semantik araştırmalar yönünden ayrı bir değer taşımaktadır.²

² Yukarıdaki bilgiler Ahmet Topaloğlu'nun "XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Bir Kur'an Tercümesi" adlı eserinin "Türkçe Tercümelerin Kısa Tarihçesi ve İlk Nüshaları" bölümünden özetlenerek alınmıştır.

Elimizdeki Kur'an meal tefsirini, Zonguldak-Korucuk Köyü-Beyler Mahallesi'nden Cemil oğlu Alaattin Köktürk'ten elde ettik. Eseri aldığım aile, köklü bir ailedir. Bu ailenin büyükleri, ataları; köyün mezarlığında medfundur. Rumbeğzâde Abdurrahman Efendinin mezar taşındaki kitabede şunlar yazılıdır:

*"Beni kıl mağfiret ey rabb-i Yezdân
Be-hakk-ı 'arş-ı a'zam, nûr-ı Kur'ân
Gelüp kabrim ziyâret iden ihvân
İdeler rûhuma bir fâtiha ihsân*

Çıharşenbe (Çarşamba) Kazası a'yânı ve hânedân-ı kadîmi Rumbeğzâde 'Abdurrahman Beğefendi. Ruhuna fatiha sene 1239 (1823)³.

Yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz aileden elde edilen eser, 540 sayfadan ibarettir. Deri ciltli ve şemselidir. Sayfa kâğıtları kalıncadır. Meal tefsiri verilen surelerin adları, âyet sayıları, "Mekkî ve Medenî" kelimeleri, ayet-i kerimeler; bazı sayfalardaki "Allah" ve "Hak Ta'âla" gibi lafızlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kitabı kimin yazdığı veya kimin tarafından istinsah edildiği hakkında bir kayıt yoktur. Kitabın baş tarafında mesnevi tarzında kafiyeleşmiş 33 beyitlik bir manzume vardır. Bu manzumede Kur'an'ın faziletlerinden, emirlerine itaat etmenin iki cihan saadeti

³ Aynı şahsın köye yaptırmış olduğu câmi kitâbesinde;

*"Sâhib-ül-hayr u kerem hazret-i Abdurrahman
Rûmbeğzâde bunu ma'bed kıldı bünyân
Min benî nutkunu gûş eyledi câmi' yapdı
Hayr a' mâle muvaffakdır o mîr-i zî-şân
Bu cihârşenbe kazâsı Bolı Sancağında
Oldı bu câmi' fâyik-ı şehr ü beldân
Mağfiret bulsun ilâhî dilerim bânisi
Hams evkât-ı mübârekde okudukça ezân
Fadlâ hayr du'â oldı bu târîh tamâm
Bahçe-i rahmet ola câmi'-i Abdurrahmân
Sene 1224*

çeşme kitâbesinde de;

*Yapub bu çeşmei cânâ idüben suları ni'met
Gelüb nûş idenler diyeler ceddine rahmet
Rûh-ı ecdâdımı şâdân eyleyüb Allah için
Okusunlar fâtiha hasbeten lillah için*

Sâhib-ül-hayrât ve-l-hasenât Rumbeğzâde 'Abdurrahman Beğefendi'niñ hayrâtudur sene 1216 fi 'arab' yazmaktadır.

Buna benzer bir mezar taşı da mezkur şahsın oğlu için dikilmiştir. Onun mezar taşında da şu ifadeler yer almaktadır:

*Gel kerem eyle beni şâd eyle
Zikr-i hayr ile yâd eyle
Kabrimi nûr ile münevver idüb
Beni bir fâtiha ile yâd eyle*

Çıharşenbe kazâsı a'yânı ve hânedân-ı kadîmi Rûmbeğzâde 'Abdürrahmân beğ efendi mahdmı a'yân ve hânedân-ı??(okunamadı) mezkûr Halîl Beğ rûhuna fatiha

kazandıracığından; itaat etmeyenlerin ise ebedî azaba düşer olacağından ve onu tebliğ eden peygamberin yüceliğinden, yaratılmışlar içindeki seçkinliğinden bahsetmektedir. Son sayfasında ise Arapça "Tahriren fî evâsıt-ı şehri-şâ'bânel-mu-'azzam fî yevmil ahad sene: seb'a ve seb'in ve tis'a mie (te) rahimallahü limen nazara fihî lâ tensî min-ed-du'â-il-kâtibeh" yazmaktadır.

Bu ibareden eserin, Şaban ayının ortasında haftanın ilk gününde bitirildiğini; senenin ise hicrî 977 (miladî:1569) olduğunu anlıyoruz. Eserde 77 surenin meal tefsiri verilmiştir. Bu sureler sırasıyla "Yasin, Saffat, Sad, Zümer, Mü'min, Secde (Fussilet), Şura, Zuhuruf, Duhan, Casiye, Ahkaf, Muhammed, Feth, Hucurat, Kaf, Zariyat, Tur, Necm, Kamer, Râhman, Vakıa, Hadîd, Mücadele, Haşir, Mümtehine, Saff, Cum'a, Münâfikûn, Teğâbûn, Tahrîm, Mülk, Nûn, Hâkka, Me'âric, Nûh, Cinn, Müzemmil, Müddessir, Kıyâme, İnsân, Mürselât, Nebe, Nâzi'ât, Abese, Tekvin, İnfitâr, Mutaffifin, İnşikâk, Bürûc, A'lâ, Gâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, 'Alag, Kadr, Beyyine, Zelzele, Adiyât, Elkâria, Tekâsür, 'Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Dîn (Eraeytellezi), Kevser, Kâfirûn, Nasr (İzâcâe), Tebbet, İhlas, Felak, Nas'dır.

Bu eserin yazı karakteri, sülüstür. Sayfanın kenarlarında haşiye ve şerh yoktur. Her sayfada 23 satır vardır. Birkaç sayfada, sayfa kenarına ilâveler yapılmıştır, ancak bunlar istisna kabilindedir.

Bu eserin daha önce yayımlanmış olup olmadığı hakkında bir bilgimiz yoktur. Kur'an'ın Türkçeye tercüme ve tefsirleri hakkında hayli geniş bilgi veren Ahmet Topaloğlu, Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsirleri hakkında yeterli çalışma olmadığından yakınmayla bahsetmektedir. Satır arası ve tefsir mahiyetindeki tercümelemlerin tamamının elde edilip transkripsiyonlu neşri yapıldığında tatmin edici bir netice elde edilecektir. Hemen şunu da ilâve edelim ki A. Topaloğlu'nun verdiği bilgiler, 1976 yılının bilgileridir. Bu tarihten sonra yeni çalışmalar yapılmış olabilir.

Bu eserin 56. sayfasında, "Sad" suresinde şöyle bir ibare vardır: "İmam-ı Ebul-Leys rahmetullah eydür, İbni Abbas'dan radiyallahu anhüma..." Bu ifadeden mütercim veya müstensihin Ebulleys Semerkandî'nin eserinden haberdar olduğu kanaatini edinmek mümkündür.

Kur'an meal tefsirinin 1b'deki manzum kısmı ile son sayfasının (272b) transkripsiyonlu metni aşağıdadır:

Bu eserin halk bilimini ilgilendiren yönleri tarafımdan bir yazı hâlinde dile getirilecektir. Transkripsiyonlu metnin yayımlanması için de Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma görevlisi Mehmet Dursun Erdem çalışmalarını sürdürmektedir.

- [1b]1 senā hamdile kılalum biz keşir
 evvel Allah kim vāhidü bî-nazîr
- 2 'atā kıluban kıllarına o ferd
 viribdür ulu ni'meti bî'aded
- 3 ki Qurân gibi ni'meti ol ilah
 bize kıldı tutavuz anı penâh
- 4 dükeli belâdan aña ilticâ
 gerekdür idevüz bu gündüz gice
- 5 anuñ iktizâsınca kıilup 'amel
 kesevüz cehetden bu tül-i emel
- 6 çü m'būd katundan kitâb-şerîf
 nüzü'l oldu bize bu hun-ı laîf
- 7 bu envâ' ne'amlar o hūndan konup
 düzüldi bu halka şalâ hem diyüp
- 8 nebîler o hūndan bulurlar şeb'a
 cihâneyn içinde emîn ü ez-fez'a
- 9 şirât-ı kuyum olduravuz kıdem
 dilerseñ iresin murâda o dem
- 10 bunuñile bilinür harâm helâl
 'akılısañ bu sözi kılağuña al
- 11 otturmağıl ma'nisin iftikâr
 açıla gönlüñden bu bāb-ı i'tibâr
- 12 saña vāziḥ ola tarîk-ı hüdâ
 bulasın sa'adete ihtidâ
- 13 cehâlet zulâmında kalma ve tur
 çü geldi saña bu kitâb oldu nūr
- 14 gururdan necātuña budur sebeb
 düriş turmagıl eylegil sen taleb
- 15 kamu dertlere hem devâ bu kelâm
 komagıl elüñden bulasın selâm
- 16 çü düşüñ bu dünya kıyusına sen
 idin çâre ki çıkmağa sen esen
- 17 gerekdür kıyuya düşen tuta ip
 dilerse çıka ol selâmet olup

- 18 tutagör bu urān ipin ki avī
getürüp cān u dilden aña sevi
- 19 aña sevene ol olısar şefī‘
añunla bulısar maām-ı refī‘
- 20 baş indürmeyen aña oldu helāk
‘azāb-ı ebedden onulmaz fikāk
- 21 bu urān yolından idenler rucū‘
firāş-nār olup ılısar hücū‘
- 22 arīn-i şeyātiyn olubdur sa‘īr
zebāni elinde olısar esīr
- 23 nie bil ıgıra diye el el-amān
āre bulmaya derdine bir zamān

(271a)23 min ; şerri’l-vesvāsı’l-annās ellezī yüvesvisü fısudūri’
(271b)1 nnās mine’l-cinneti ve’n-nās ya’nī şıgınurın Allah te‘ālāya şerr-i şeytāndan
ki beni şaklaya 2 anuñ şerrinden ve mekāyirlerinden zīrā ben za‘ifem tākatum yet-
mez ki nefsümi anuñ şerrinden şaklayabilem unki 3 ol vesveselerin amarda an
yörür gibi yörüdür ben anı görmezem ol bizi görür Allah Te‘alā ādirdür 4 anuñ
def‘ine ancak ki beni anuñ şerlerinden vesveselerinden şaklayı vire pes ol şeytānuñ
vaşfunı 5 beyān idüp buyurdu ki ol vesvese ılan şeytānuñ adı annāsdur ya’ni bur-
nını azını uzadub ādem 6 oğlını gönlüne vesvese ılır açan ki zikrden gāfil ola
ammā açan ki zikre meşgöl ola kendüsi kabz idüb 7 şol kirpi gibi dürilür açan
fārīğ olsa girü başlayub vesvese ider bu ādem oğlanları göğüslerine dağı 8 ciniler
göğsüne bulara vesvese ider ādeme ıldığı gibi asan-ı başrī eydür rahmetu’l-lahi
‘aleyhi taı 9 bu ādem oğlanlarından dağı şeyātīn var şıgınuñ Allah Te‘ālāya bu
ikisinin 10 dağı şerlerinden zīrā cinnī şeyātīni göñüllerde vesvese ider ve ādem
şeyātīni aşikāre gelür ve dağı 11 dimişlerdür ki nās didüği bu aracukda cinne dağı
inse şalağı var eğer nāsdan cinnī murād olursa 12 dimek olur ki vesvese ider şol
mü‘minlerüñ göñüllerine kim cinnilerdendür ve dađı vesvese ider ādem 13 göñ-
linde ‘ubetü bin ‘āmir eydür rađıya’l-lahü ‘anhü resül ‘aleyhi’s-selām baña didi ki
yā ‘ube hiçbir şıgıncılar 14 şıgınamadılar Allah bu iki sureyile şıgınduklarınleyin
ve dağı aberde gelmişdür cebrā’ıl 15 ‘aleyhi’s-selām resüle didi ki-yā Muhammed
saña aber virmeyeyinim şol şıgıncak 16 nesnelerüñ key göñlü sinden resül
‘aleyhi’s-selām did ki aber vir 17 nedür ol cebrā’ıl ‘aleyhi’s-selām didi ki ol
mu‘avvezeteyn 18 süresidür ki ol mukem al‘adur aña girenler 19 dükeli
belālardan şerlerden emīn olurlar 20 Ha Te‘alānuñ fazlı ve ihsānı birle 21 temmet
bi-‘avni’l-lahi’l-meliki’ 22 l-vehhāb 23 Tahrıren fī evāsıt-ı şehri şa‘bānel-mu‘azzam fī
yevmi’l-aad sene: seb‘a ve seb‘īn ve tis‘a mie(te) rahıma’l-lahü limen nazara fıhi lā
tensī mine’d-du‘ā il-kātıbeh